

โมกขธรรมประยุกต์

- ๑๐ -

๑๖ เมษายน ๒๕๑๘

สิ่งที่เรียกว่า “คุณ” (ต่อ)

ท่านนักศึกษา ผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย,
การบรรยายในชุดโมกขธรรมประยุกต์ เป็นครั้งที่ ๑๐ นี้
จะได้พูดโดยหัวข้อว่าพูดถึงสิ่งที่เรียกว่า “คุณ” กันอีกสักครั้งหนึ่งเถิด.

เราจะพูดกันถึงเรื่องสิ่งที่เรียกว่าคุณ อย่างที่ได้กล่าวมาแล้ว ในการ
บรรยายครั้งที่แล้วมานี้ มาพูดอีก เพื่อให้เข้าใจถูกต้อง หรือว่าสมบูรณ์ยิ่งขึ้น
เพราะว่าเป็นสิ่งที่เข้าใจได้ยาก ในเมื่อมีสิ่งที่บิดบัง หรือทำให้สับสนกันอยู่
ในการพูดกันอย่างหนาแน่น ฉะนั้น จึงเข้าใจยาก จึงต้องขยันพูดกันหน่อย.

๒๖๓

ในครั้งที่แล้วก็ได้พูดว่า เราก็คิดตรวนของสิ่งที่เรียกว่า “คุณ” หรือว่า คิดเวียนจำ, เป็นการกักขังในวงกว้างของสิ่งที่เรียกว่า “คุณ”. นี่คงจะยังไม่เป็นที่เข้าใจกันอย่างชัดเจนนัก.

พิจารณาดูว่า มนุษย์เมื่อติดกรงขัง แล้วจะออกได้อย่างไร

การที่พูดว่า มนุษย์ทุกคนติดกรงขัง หรือว่าคิดตรวนของตนเอง อยู่ด้วย สิ่งทีเรียกว่า “คุณ” หรือสิ่งที่ตนเข้าใจว่า มันพิเศษอยู่ในชีวิตของตน ชีวิต จึงเลย กลายเป็นโซ่ตรวน หรือกรงขังขึ้นมาเสียเอง; นี่คงเป็นที่เข้าใจได้ยากหน่อย สำหรับ ผู้ที่ยังเยาว์วัย หรือผ่านชีวิตมาไม่มาก, แต่ก็ต้องพูด อย่างน้อยก็พอจะให้มองเห็นว่า ชีวิต กำลังติดตรวนอยู่ แม้วัยยังหลุดออกไปไม่ได้. ผมก็เชื่อว่า การผูกเพียงครั้งสองครั้งนี้ ก็ไม่ทำให้ใครหลุดออกไป จากโซ่ตรวนนี้ได้ อย่างมากก็เพียงแต่ว่า จะให้รู้ หรือมองเห็นว่า เขากำลังติดตรวนอยู่.

ชีวิต หรือ จิตใจ หรือดวงวิญญาณอะไรก็ตาม มัน ถูกกักขัง อยู่ในกรงขังนี้ เห็นแต่เพียงเท่านั้นก็ยั้งดี; ถ้าเห็นมากพอในสิ่งเดียวกัน จะเห็นครบหมดไปถึง การหลุดออกไป หรือวิธีที่จะให้หลุดออกไปด้วยก็ได้.

ขอให้นึกถึงหัวข้อ ที่เราใช้ในการบรรยายนี้ ครึ่งนี้ไว้เสมอ ว่าเรากำลังพูด กันถึงสิ่งที่เรียกว่า “โมกขธรรมประยุกต์” หรือประยุกต์ แล้วแต่จะชอบคำไหน คือ จะเอาโมกขธรรมมาใช้ให้เป็นประโยชน์ให้ได้ และโมกขธรรมนั้นเป็นสิ่งสูงสุด คือ ทำให้หลุดรอด ทำให้บรรลุนิพพาน. นี่เขาเรียกว่า “โมกขธรรม” เป็นที่ปรารถนาของ คนที่เห็นว่า รสอร่อยทั้งหลายในโลกนี้ ทุกชนิดนั้น เป็นของหลอกล่อเล่น หรือมายา ไร้สาระ จึงหวังที่จะพบโมกขธรรม คือ พ้นไป จากสิ่งเหล่านี้.

เรื่องนี้ถ้าเขาคุยกันเฉินๆ เขาก็หาว่าผมเป็นคนบ้าตามเคย คือหาสิ่งที่ไม่เหมาะสมแก่พวกคุณมาพูด หรือเขาก็จะประชดประชันว่า “บ่อนข้าวคำโตเกินไปกว่า

สิ่งที่เรียกว่า “คุณ” (ต่อ)

๒๖๕

ปากของเด็ก” อย่างนี้เป็นต้น. แต่ขอให้อธิบายว่า ผมไม่ได้ให้คุณว่าคุณว่าเป็นเด็ก, ไม่ได้ให้คุณว่าคุณว่าจะรับสิ่งเหล่านี้ไม่ได้เสียเลย, จึงพูดเรื่องนี้; หรือว่า ถ้าไม่พูดเรื่องนี้ ก็ไม่มีอะไรที่จะเป็นขั้นบันไดของพระพุทธศาสนา ซึ่งมีแต่เรื่องโมกขธรรมเท่านั้น. ถึงอย่างไรก็ต้องพูดกันพอสมควร ว่าควรจะพูดกันในแง่ไหนอย่างไร เท่าไร จึงขอให้ฟังต่อไปถึงเรื่องโมกขธรรมประยุกต์.

ทบทวน เรื่อง ความหมายของภาษา

ในครั้งที่แล้วมา ได้พูดว่า “ต้องได้สิ่งที่ดีที่สุด ที่มนุษย์ควรจะได้”, แล้วก็พูดพอเป็นเค้าโครงว่า คือได้สิ่งที่ทำให้มนุษย์อยู่เหนืออำนาจของสิ่งที่เรียกว่าคุณ, หรือหลุดพ้นไปจากอำนาจอิทธิพลของสิ่งที่เรียกว่า “คุณ” หรือว่า ถ้ามองดูในฐานะเป็นผล ก็คือว่า เป็นผู้ไม่ปรกติเฉยอยู่ได้ ในสิ่งที่เรียกว่า “คุณ” ทุกๆ ชนิด. ไม่มีคุณชนิดไหนมาบีบคั้นได้ คือมาบีบคั้น หรือมาล่อหลอก ให้ชอบใจก็ไม่ได้ หรือให้โกรธให้เกลียด ให้ไม่ชอบใจก็ไม่ได้เหมือนกัน มันจึงเฉย หรือเป็นปรกติอยู่ แล้วรู้ว่า ควรทำอะไรก็ทำ; หรือว่า จะต้องใช้ จะต้องเกี่ยวข้องกับสิ่งที่มีคุณเหล่านั้นในลักษณะเช่นไร ก็เกี่ยวข้องกับแต่ในลักษณะที่ถูกต้องเช่นนั้น ชีวิตของเขา ก็จะเป็นชีวิตที่ปราศจากทุกข์โดยประการทั้งปวง หรือจะพูดว่า มีความสะอาด สว่าง สงบ ก็ได้.

ถ้าพูดกันให้เจาะจงเพียงอย่างเดียว ก็คือว่า มีความสงบเย็น ปราศจากความทุกข์จนตลอดชีวิต เรียกว่า ไม่เสียสิ่งที่เกิดมา ได้พบกับสิ่งนี้ ในฐานะเป็นสิ่งที่ดีที่สุด ที่มนุษย์ควรจะได้.

ทีนี้ ก็มองเห็นว่า สิ่งที่เรียกว่า “คุณ” นั้น ยังเข้าใจยาก จะพูดครั้งเดียวไม่พอ จึงพูดอีกครั้งหนึ่ง แล้วผู้ฟังก็ต้องทบทวนคำพูดที่พูดถึงสิ่งที่เรียกว่า “คุณ” ในครั้งที่แล้วๆ มาให้ติดต่อกัน : จะต้องนึกถึง ข้อเท็จจริงอันหนึ่ง คือ ความกำกวม ถิ่นรณ กลับกลอก เปลี่ยนแปลง ของภาษาที่พูด. คำนี้ก็จะเป็นคำต่างประเทศ ก็เป็นคำภาษา

ของประเทศอินเดีย เป็นภาษาบาลี ภาษาสันสกฤต ก็เรียกว่า “คุณ”, มาเป็นภาษาไทย ก็ยังเรียกว่า “คุณ” อยู่ แต่ความหมายมันสับสน. และมีความหมายสับสนมาตั้งแต่ครั้งที่ ยังอยู่ในประเทศอินเดียนั้นแหละ.

การที่คำ ๆ หนึ่ง คำพูด คำเดียวมีความหมายหลายชั้น หลายระดับ บางที มีลักษณะแสดงความตรงกันข้ามเสียก็มี. ภาษาชาวบ้านทั่วไป ก็ใช้ความหมาย อย่างหนึ่ง, **ภาษานักปราชญ์** ผู้รู้ในคัมภีร์ ทางจิต ทางวิญญาณ ก็ใช้คำ ๆ เดียวกัน ในความหมายอีกความหมายหนึ่ง. คำชนิดนี้มีมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ก็คือคำว่า “คุณ” นี้ด้วยคำหนึ่ง.

มองต่อไปถึงคำว่า “ประโยชน์” แล้วต่อไปถึงคำอะไรต่าง ๆ ที่เนื่องกัน ซึ่งเขาปรารถนากันนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเช่น คำว่า “**สวรรค์**” เราก็ไม่ต้องรู้ว่า **โดยแท้จริง สวรรค์นั้นเป็นอย่างไร**; ก็เมื่อเขาสมมุติเอาไว้ว่า เป็นที่ให้ความสุข ความพอใจ สนุกสนาน เพลิดเพลิน เอรีคร่อย สะดวก สมบูรณ์ทุกอย่างว่าเป็นสวรรค์ อย่างนั้น; ก็พอใจในสิ่งที่เรียกว่าสวรรค์ ก็มองสวรรค์กันแต่ในด้นนี้ ก็เลย **เห่อสวรรค์ กันใหญ่** จะทำบุญอะไรกันสักนิด ก็ได้ไปสวรรค์.

แม้พวกคุณนี้ก็คงชอบสวรรค์ อย่าไปโทษคุณย่า คุณยาย คุณอะไรแก่ ๆ เลย คนหนุ่ม ๆ อย่างคุณก็ต้องชอบ หรือต้องรัก ต้องหลง สิ่งทีเรียกว่าสวรรค์ ในความหมาย อย่างนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ กามารมณ์ที่สมบูรณ์ ความหมายของสวรรค์ก็มีเท่านั้น.

ทีนี้มาพูดถึงตัวหนังสือคำว่า “**สวรรค์**” ในภาษาไทย หรือ **สคฺค** ในภาษาบาลี หรือ **สวรคฺ** ในภาษาสันสกฤต. คำนี้คำเดียวกันแปลว่า **เกี่ยว** หรือ **เกี่ยวข้อง** หรือ **เกาะเกี่ยว**; **สิ่งใดที่เกาะเกี่ยวหัวใจของคนที่สุด** สิ่งนั้นเราเรียกว่า **สวรรค์** มันก็ไม่มีอะไรมากไปกว่ากามารมณ์. เมื่อมองดูในคัมภีร์ก็สวยงาม สนุกสนาน เอรีคร่อย ก็หลงไหลไป. ถ้ามองดูอีกด้านหนึ่ง ซึ่งเป็น **ด้านของความจริง** มันก็เป็นเครื่อง

สิ่งที่เรียกว่า “คุณ” (ต่อ)

๒๖๗

เกาะเกี่ยวเหมือนเชิงหนาม เข้าไปแล้วออกไม่ได้, เข้าไปด้วยความโง่ ความผลุนผล่น ความทะเยอทะยานอยาก เข้าไปแล้วออกมาไม่ได้. ให้มองเห็นภาพพจน์ของสิ่งที่เรียกว่า สวรรค์อย่างนั้น ซึ่งเป็นความจริง แล้วเขาก็พูดตามความจริงว่า สวรรค์ คือ **เกี่ยวหัวใจไว้มากที่สุด.**

นี่เป็นตัวอย่างของ **ความกลับกโลกของภาษา**; คำ ๆ หนึ่งมีความกลับกลอกอย่างนี้ : คุณานี้มันน่าชื่นใจ คุณอีกท่านหนึ่ง ก็น่าสั่นหัว.

ทีนี้มาถึงคำว่า “**ประโยชน์**” อย่างที่กล่าวแล้วเมื่อวานนี้ ก็แปลว่า **ผูกพัน** อย่างรอบคอบ ผูกมัดอย่างรอบคอบนั่นแหละคือประโยชน์; จะเป็นประโยชน์ชนิดไหนก็ตาม ถ้ายังเรียกว่า ประโยชน์อยู่ละก็ มันมีความผูกพันอย่างนี้ทั้งนั้น เพราะตัวหนังสือแปลว่าผูกพัน. ทีนี้จะไปยืมมาใช้แก่ **พระนิพพาน** ว่า **เป็นประโยชน์สูงสุด** อย่างนี้จะต้องเอาคำชาวบ้านไปใช้ แก่สิ่งที่อยู่เหนือความหมายของชาวบ้าน เช่น ยืมคำว่าสุข หรือความสุข ไปใช้แก่พระนิพพาน; อย่างนี้ก็ **เป็นเรื่องโง่เขลา** ขวนเขื้อให้คนสนใจในเรื่องนิพพาน. โดยที่แท้แล้ว **นิพพานอยู่เหนือความหมายของคำว่าสุข** **เหนือความหมายของคำว่า ทุกข์** เพราะอยู่เหนือสุขเหนือทุกข์.

มาถึงคำว่า “**คุณ**” ซึ่งละเอียด และลึกซึ้งลงไปอีก นั้นหมายถึง **คุณค่า** หรือ **คุณสมบัติ** หรือความหมาย : ไม่ใช่ความหมายทางภาษา ความหมายทางคุณค่า คำว่า “**คุณ**” ก็สิ่งนี้. ทุกสิ่งมันมีคุณค่า มีคุณสมบัติ มีความหมายในทางคุณค่า มีคุณสมบัติ มีความหมายในทางคุณค่า แล้วก็เรียกกันสั้น ๆ ในภาษาศาสนา หรือภาษาปรัชญาในประเทศอินเดียว่า “**คุณ**”.

พอมาเป็นภาษาไทย ก็ยังใช้คำว่า “**คุณ**” แล้วความหมายก็แยกเป็นว่า ความหมาย **ภาษาชาวบ้าน** ก็มี **คุณ มีประโยชน์**; ถ้าเป็นภาษาผู้รู้ **ภาษาพระอริยเจ้า**

คำว่า **คุณ** ก็คือเครื่อง หรือ **สิ่งที่ผูกพันให้คนหลงติดอยู่** สำหรับที่จะเป็นสุข หรือจะเป็นทุกข์ สำหรับจะดีใจ หรือสำหรับจะเสียใจ.

คุณคำอย่างหนึ่งของ “**คุณ**” ก็มีสำหรับ **ให้รักให้พอใจ**, **คุณ**คำอีกอย่างหนึ่งของมัน ก็ทำให้ **เกลียดชัง** หรือไม่พอใจ; นี่เป็นสิ่งที่เดียวกันก็ได้. มันมี **คุณ**คำหลายทิศทาง หลายแง่หลายมุม : ในแง่หนึ่งก็น่ารัก ในแง่หนึ่งก็น่าเกลียด ในแง่หนึ่งก็เป็นอันตราย หรือชบถักเอา. ถ้าว่า จิตใจของผู้ใดอยู่เหนืออิทธิพลของคำว่า **คุณ** ของสิ่งที่เรียกว่า **คุณ** นั้นแหละคือจิตที่หลุดพ้นเป็นอิสระ.

รู้จัก “อิสรภาพ” กันให้ถูกต้อง

ทรงนี้ขอแทรกพูดกันถึงเรื่อง **อิสระเสรี** อะไรสักหน่อย เป็นเรื่องที่ควรจะนึกถึง ว่าสมัยนี้ ในโลกนี้ คนเขา **หาใจเป็นอิสรภาพ เสรีภาพ** กันอย่างเป็นบ้าเป็นหลัง; แล้วก็หารู้ไม่ว่า **นั่นแหละ คือความมดหัวลงไปอยู่ภายใต้ความไม่มีอิสรภาพ** คือไป **หลงอยู่ในอิทธิพล** หรือความหมายของคำว่า “**คุณ**” ที่มีอยู่ในคำว่า **อิสรภาพ** หรือ **เสรีภาพ** ก็ตามใจ, แล้วก็หลงใน **คุณ** ของมัน แล้วก็บูชามัน แล้วก็เลยเป็นเรื่องเล่นตลก คือบูชา **อิสรภาพ** **เสรีภาพ** โดยไม่รู้สึกรู้สั; ว่าที่แท้นั้นเป็นการจมลงไปใน **การสูญเสียอิสรภาพในทางจิตทางวิญญาณ** อีกแบบหนึ่ง.

แม้อย่างต่ำๆที่เขาว่า เขาจะ **มีอิสรภาพ เสรีภาพ** ในการได้ ในการหา ในการมี การกิน การใช้ ในระหว่างเพื่อนมนุษย์ๆด้วยกัน ในทางสังคม ก็มี **เสรีภาพ**; แต่ใน **ทางวิญญาณ** เขาถูกกักกันทรมานมีความสูญเสีย **เสรีภาพ** คือให้ **กิเลส** บังคับ. ไปแสวงหาเหยื่อของกิเลส หรือกำลังบริโภคใช้สอยสิ่งเหล่านั้นอยู่ ก็บริโภคใช้สอยอยู่ด้วยกิเลส เป็น **ความสูญเสียอิสรภาพ** หมดสิ้นเลยไม่มีอะไรเหลือ; แล้วก็ **ไปหลง** เพ้อว่า **เรามี อิสรภาพ เสรีภาพ** ทางสังคม ทางการเมือง ทางอะไรต่างๆ ซึ่ง **ไม่มีวันจะได้** **ไม่มีวันจะจบ** เพราะหลงไหลใน **เสรีภาพ** ด้วยความไม่รู้ หลับหูหลับตา.

ถ้าว่า คนเรารู้อะไรหนึ่ง **ทำตัวให้เป็นอิสระจากกิเลส** ที่ไปหลงใน “คุณ” ต่าง ๆ เสียก่อน จิตนี้เป็นอิสระ นั้นแหละเขา **จะมีเสรีภาพ** ขึ้นมาทันที; ไม่มีอะไรมาทำให้รู้สึกว่าเป็น เสียดเสรีภาพ เพราะไม่ไปหลงใน “คุณ” ที่เขาบัญญัติกันขึ้น หรือว่ายึดถือกันอยู่อย่างนั้นอย่างนี้.

ถ้ามนุษย์ **รู้จัก** สิ่งทีเรียกว่า “คุณ” แล้วก็ **ไม่ตกอยู่ใต้อาณัติ** ของสิ่งทีเรียกว่า “คุณ” แล้วก็มีอิสระเสรีภาพจากสิ่งทีเรียกว่า “คุณ” โดยแท้จริงแล้ว **ก็จะอยู่กันเป็นสุข**; แล้วจะไม่มีใครขัดแย้งเสรีภาพอิสระภาพอะไร อย่างทีกำลังขัดแย้งกันอยู่อย่างนี้. เกียวนี่ เวลานี้ ด้วยความหลับหูหลับตา; แล้วก็ไม่เคยได้เสรีภาพ เพราะว่าขัดแย้งกันด้วยจิตทีโง่เขลา ไม่รู้จักสิ่งทีเรียกว่าอิสระภาพ หรือเสรีภาพ.

ตัวเป็นผู้ **ไม่มีอิสระภาพ** ไม่มีเสรีภาพ อยู่ในตัวเอง **ก็ยังไม่รู้จัก**; ไปรู้จักแต่ของผิว ๆ ข้างนอก เป็นเรื่องทางวัตถุ เป็นเรื่องทางสังคม ซึ่งเอาวัตถุเป็นหลักอย่างนี้ โลกมันจึงยุ่ง และไม่มีเสรีภาพ.

ถ้าทุกคนจะสนใจสิ่งนี้ คือสนใจเรื่องทางศาสนา กัน เท่านั้นเอง **ไม่ว่าศาสนาไหน**; ศาสนา หรือ **หลักศาสนาจะนำจิตใจไปสู่ความเป็นอิสระ หรือเสรีภาพ** จากวัตถุต่าง ๆ หรือจากโลกียธรรมต่าง ๆ ในโลกนี้ ให้เป็นจิตทีหลุดพ้นออกไปได้. แม้บางศาสนาจะใช้คำว่า “ไปอยู่กับพระเจ้า” หลุดจากโลกนี้แล้วไปอยู่กับพระเจ้า ก็อย่าได้เข้าใจไปว่า ไปสูญเสียอิสระภาพ เป็นทาสของพระเจ้าไปเสียอีก; กิดอย่างนั้นแหละ คือไม่เข้าใจคำว่า “พระเจ้า”.

ถ้าไปอยู่กับพระเจ้าอย่างถูกต้องความหมาย แท้จริงแล้ว ก็คือ **จิตทีเป็นอิสระ มีเสรีภาพโดยสมบูรณ์**. พระเจ้าก็เป็นคำแทนชื่อของเสรีภาพ หรืออิสระภาพได้; แต่ทีนั้นมันเข้าใจยาก หรือสอนกันผิด ๆ ก็สุดแท้ ก็กลายเป็นการถูกกักขังอยู่. อีกอย่างหนึ่ง

ว่า ไปอยู่ใต้อำนาจของพระเจ้าแล้ว พระเจ้าจะบีบคั้นให้ทำอย่างนั้นอย่างนี้ ทำพิธีรีตองต่าง ๆ จนมีผู้เก็บมาล้อ, แล้วนั้นก็ด้วยที่สุดในเรื่องนี้ก็คือ โอมากัยยัม.

ลองไปอ่าน คำโคลงของโอมากัยยัมดู จะมีบทล้อพระเจ้าอย่างนี้ตั้งแต่ต้นจนปลาย คือ พระเจ้าที่เอามาติดกันติด ๆ กลายเป็นพระเจ้าที่สร้างคน บีบคั้นคน เล่นงานคน อะไรอยู่เรื่อย ๆ ไม่เป็นเสรีภาพ. แต่ถ้าเข้าใจพระเจ้าถูกต้องแล้ว จะมีความหมายเป็นเสรีภาพ คือหลุดออกได้จากความหลอกลวงของสิ่งต่าง ๆ ในโลกนี้. ฉะนั้นขอให้ถึงเสรีภาพ ในฐานะ เป็นสิ่งที่หลุดออกไปได้จากอิทธิพลของสิ่งที่เรียกว่า “คุณ” ในที่นี้.

พิจารณาในเรื่องคุณค่าแง่ต่าง ๆ

ที่นี้ เราย้อนกันถึงคำว่า “คุณ” อีกครั้งหนึ่ง ว่า “คุณ” คือคุณค่า หรือความหมายในทางคุณค่า เป็นคำกลาง ๆ แล้วแต่ละบัญญัติกัน ให้เป็นไปในทางดี หรือทางชั่ว แล้วแต่ความรู้สึกของคน. แต่ถ้าเอาตามธรรมชาติ หรือโดยธรรมชาติแล้ว คำว่า “คุณ” ในที่นี้เป็นกลาง แล้วแต่ว่าจะมองไปในแง่ไหน; เช่นว่าตัวอย่างหนึ่งในโลกนี้ ถ้าเรามองในแง่หนึ่งก็มีประโยชน์ ถ้าเรามองในอีกแง่หนึ่งก็เป็นโทษ ก็มี : มองในแง่หนึ่งกินไม่ได้, แต่มองในแง่หนึ่งใช้ประโยชน์ได้; มองในอีกแง่หนึ่งกินไม่ได้ นั้นเพราะเป็นอันตราย. นี่มันขึ้นอยู่กับอื่น ๆ อีกหลายสัคหลายส่วน จนเราพูดได้ว่า สิ่ง ๆ เดียว วัตถุสิ่งเดียวนี้ มีคุณในหลายแง่หลายมุมของความหมายของมัน.

ยกตัวอย่างเช่น น้ำกรด เห็นกันได้ง่าย ๆ ว่า ถ้าเอาไปใช้สาดหน้ากัน มันก็เป็นอันตราย แต่ถ้าเอาไปใช้ประโยชน์ ในทางเคมีก็ได้ หรือว่า แม้ที่สุดแต่เอามาใช้ของผักกิน ก็ยังได้; เพราะฉะนั้น คำว่าคุณนั้น ยังไม่มีความหมายเป็นดีหรือเป็นชั่ว.

คำว่า “ยา” ที่ปฐขึ้น หรือว่ายาตามธรรมชาติก็ตาม มันเป็นยาพิษก็ได้, ในแง่หนึ่งมันเป็นยาพิษสำหรับคนอื่น, แต่เป็นยาสำหรับคน ๆ นี้ หรือเพียงแต่ใช้ให้

สิ่งที่เรียกว่า “คุณ” (ต่อ)

๒๗๑

ผิดส่วนศักดิ์เท่านั้น มันก็เป็นยาพิษได้. ฉะนั้น โดยเนื้อแท้ของมันยังไม่รู้ว่าเป็นอะไร คือว่ายังไม่รู้ว่าเป็นยา หรือว่า เป็นยาพิษ หรือว่า เป็นอาหาร.

คำว่า “อาหาร” ก็เหมือนกัน วัตถุอะไรที่เป็นอาหาร นี่จะกลายเป็นอันตรายก็ได้ เพียงแต่มันมีคุณสมบัติอย่างนี้, อย่างนี้ๆ อยู่โดยธรรมชาติ. ที่เรียกว่า “คุณ” โดยธรรมชาตินั้น เป็นความหมายกลางๆ ยังไม่บัญญัติว่าดี ว่าชั่ว ว่าอะไรได้ แล้วแต่ละไปใช้ทำอะไรขึ้นมา.

ทีนี้ คำว่า “คุณ” อีกความหมายหนึ่ง ก็โดยสมมติหรือโดยบัญญัติ ตามที่มนุษย์สมมติ หรือบัญญัติขึ้น ความรู้สึกของตน มันก็เลยเป็นคุณ หรือ เป็นคุณสมบัติที่หล่อหลอมก็ได้ เพราะว่าทำไปตามความรู้สึกของมนุษย์เท่านั้น ไม่ใช่ความจริงของธรรมชาติ.

เช่น เพชรเม็ดหนึ่งเป็นคาร์บอนล้วนๆ เป็นธรรมชาติ ไม่มีค่าอะไรสำหรับธรรมชาติ; แต่สำหรับมนุษย์ผู้ใจเขลา มันมีค่ามาก ตามที่จะบัญญัติว่า มันมีค่าอย่างไร ใช้แทนเงินตราอย่างไร หรืออะไรก็ได้แล้วแต่. ถ้าสำหรับไก่ เพชรเม็ดหนึ่งก็ไม่มีค่าหมายอะไร อย่างที่เราเคยได้อ่านได้ฟังนิทานเรื่องไก่กับเพชรเม็ดหนึ่ง. นี้เรียกว่า “คุณ” โดยการสมมติหรือบัญญัติ.

ระวังให้ที “คุณ” ชนิดนี้แหละที่เป็นปัญหา คือ เป็นสิ่งที่มันเป็นอันตรายแก่มนุษย์ผู้ใจเขลา, และถ้ามนุษย์ใจเขลา ก็คือใจเขลาในเรื่องนี้ ไม่มีทางอื่น : ใจเขลาในเรื่องค่า หรือความหมายอันแท้จริง หรืออันหลอกลวง ของสิ่งต่างๆ ในโลกนี้ กระทั่งสิ่งที่สุดท้าย ก็คือใจในเรื่องคุณหรือค่าของสิ่งที่เรียกว่า ชีวิตของเขานั่นเอง เขาไม่รู้ว่ามันมีคุณมีค่าอย่างไร, แท้จริงอย่างไร, หลอกลวงอย่างไร.

ถ้าไปยึดมั่นในคุณ อันนี้เข้าแล้ว มันกลายเป็นของหนัก ขึ้นมาทันที; ฉะนั้น การมีชีวิตก็กลายเป็นของหนัก, การต่อสู้ การอยากจะอยู่ อะไรก็กลายเป็น

ของหนัก, นี่ก็คือจิตใจที่ไปหลงอยู่ในคุณ ถ้าไม่หลงมันก็ไม่หนัก แล้วก็ไม่ตายด้วย, แล้วก็ปฏิบัติสิ่งต่าง ๆ ได้ในลักษณะที่ไม่มีความทุกข์เลย.

ผู้ที่ไม่หลงในสิ่งที่เรียกว่า “คุณ” โดยเด็ดขาด ก็คือ พระอรหันต์ เท่านั้น นอกจากนั้นก็ยังมีการหลงอยู่ในคุณตามมากตามน้อย ที่มากที่สุดก็คือปุถุชนนี้ ที่น้อยลง ๆ ก็คือพระอริยเจ้าชั้นเริ่มต้น แล้วก็ใกล้ ๆ พระอรหันต์ขึ้นไป แล้วจะหลุดออกจากอำนาจของคุณ โดยประการทั้งปวง ก็มีแต่พระอรหันต์ ไม่หลงในคุณของสิ่งใด. คำว่า “คุณ” นี้ จะตกในแง่กว้างน้อย :-

๑. **คำว่าคุณในแง่ของวัตถุ, คุณ หรือ ค่า หรือความหมายของวัตถุนั้น ๆ.**
๒. **คือคุณหรือค่าทางจิตใจ** เช่น ความรู้สึก : ความรู้สึกเป็นสุข ความรู้สึกเป็นทุกข์ ความรู้สึกที่เรารู้สึกกันได้ทุกอย่างในจิตใจนั้น มันก็มีค่า มีคุณ หรือมีความหมาย. เช่น ความรู้สึกเป็นสุขนั้นมีค่า หรือมีความหมายมาก.
๓. **ดูต่อไปอีก ก็เป็นเรื่องของสติปัญญา หรือของธรรม หรือของพระธรรม ของสัจจะต่าง ๆ** ซึ่งก็มีคุณ หรือมีค่าไปตามแบบของสิ่งนั้น. ตอนนั้นแหละที่ต้องใช้ให้ถูกต้อง ใช้ได้ถูกต้องก็มีประโยชน์. ถ้าเป็นชั้นอมตธรรม มนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องอย่างถูกต้อง มันก็กับทุกข์สิ้นเชิง.

ดูในเรื่องทางวัตถุก่อน

วัตถุที่เรามีอยู่ เป็นเรื่องข้าว ปลา อาหาร เครื่องนุ่งห่มใช้สอย หยุกยา สารพัด, แม้แต่สิ่งต่าง ๆ ที่มีเคลื่อนไหวอยู่ในโลก แม้แต่ก้อนหินระกะอยู่แถวนี้ มันก็เป็นวัตถุด้วยกัน มีคุณ มีค่า มีความหมายในทางค่าในตัวของมันเองตามธรรมชาติ นั้นส่วนหนึ่ง มีคุณ มีค่า ตามที่มนุษย์หลงเข้าไปสมมติบัญญัติมัน ตามความรู้สึกของตน ๆ น้อย่างหนึ่ง. อย่างหลังนั้นมันเปลี่ยนค่าของอย่างแรก. อย่างแรกนั้นมันตรงไปตรงมาตามเรื่องของธรรมชาติ.

สิ่งที่เรียกว่า “คุณ” (ต่อ)

๒๓๓

อย่างหลังนี้ **มนุษย์เข้าไปเปลี่ยนค่า** ของมันในรูปใหม่ ตามความรู้สึก ตามความเข้าใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ก็ **ตามกิเลสตัณหาของคน** จึงบัญญัติว่าตัวตนนี้ ให้มีค่าอย่างนั้นอย่างนี้ ซึ่งตามธรรมชาติแล้วมันไม่มีความหมายในทางที่จะดี หรือจะชั่ว. พอมนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องด้วยกิเลสตัณหา, สิ่งใดตรงกับกิเลสตัณหา ก็เรียกสิ่งนั้นว่าดี ตามภาษามนุษย์ภาษาชาวบ้าน ไม่ใช่ภาษาพระอรหันต์ ซึ่งไม่หลงในคุณค่า.

มนุษย์นี้หลงในคุณค่า **ถูกใจกิเลสตัณหา ก็ว่าดี, ไม่ถูกใจก็ว่าชั่ว.** กิเลส ตัณหา ก็มีหลายชั้น ชั้นดีก็มี ชั้นที่เลวมากก็มี. แม้จะดีไปถึงอย่างไร เพียงไหน ถ้าไป **หลงในความดีแล้ว ก็จะต้องถูกตบหน้า ด้วยสิ่งที่เรียกว่า คุณ หรือ ค่า** นั้นเอง หลงในความสุขก็ถูกความทุกข์ตบหน้า ไม่ต้องพูดถึงความทุกข์ ซึ่งมันก็อยู่เห็นชัดๆ.

เราดู **วัตถุ** ด้วยสายตาดูอย่างนี้ ว่า มัน **มีค่าอย่างไรอยู่ตามธรรมชาติ,** แล้วมัน **มีค่าอย่างไรอยู่ตามทัศนคติของมนุษย์** สมมติบัญญัติให้ ตามกาละ ตามสมัย ตามเทศะท้องถิ่น ต่างๆ มันไม่เหมือนกัน : ครั้งหนึ่ง ยุคหนึ่ง สมัยหนึ่ง เปลือกหอยก็เคยเป็นอาหาร ที่มีค่าของมนุษย์, เกียวนี้ไม่มีใครเอาเปลือกหอยมาเขว่นคอในฐานะเป็นอาหาร นอก จากคนบ้า. แต่ก็ไปหาเพชรพลอย ไข่มุกมาเขว่นคอ; อย่างนั้นผมว่ายิ่งจะบ้ากว่าคนสมัยที่ เอาเปลือกหอยมาเขว่นคอเสียอีก เพราะมันลำบากมากกว่า แล้วมันให้ความพอใจเท่ากัน. นี่ใครโง่กว่าใคร ลองคิดดู.

นี้รู้ไว้ เพื่อกันหลงลงไปในความหลอกลวงของสิ่งที่เรียกว่า “คุณ” ทางวัตถุ และเกี่ยวกับสมมติบัญญัติของมนุษย์ด้วย.

ดู ทาง จิต ใจ

เมื่อดูทางจิตใจ ก็จิตที่มีความรู้สึกนึกคิดได้ หรือตัวจิตเองกันก่อนก็ได้ มันก็มีคุณค่ามีคุณสมบัติ ตามลักษณะของสิ่งที่เรียกว่า จิต หรือ มโน หรือ วิญญาณ

อะไร มันก็มีคุณค่าของมัน คือ มันทำหน้าที่ของมันได้ ก็เรียกว่ามันมีคุณค่า, นี่ก็เหมือนกัน ถ้าจิตไป **หลงในคุณค่าของจิต** มันก็เริ่มผิดนั่นแหละ คือ **จะเป็นตัวถู-**
ของกู หรือตัวตน อะไรขึ้นมาแล้ว.

ที่นี้ **ความรู้สึกที่เกิดแก่จิต** นี้มีมาก เรียกว่า **เจตสิก** ก็มีมาก จำแนกไม่ไหว. แต่สรุปแล้วก็ถือว่า **ทิใจ รัก หรือพอใจ** นี้อย่างหนึ่ง, แล้วก็เกลียด **โกรธ ไม่พอใจ** นี้อย่างหนึ่ง, แล้วก็ **เฉย ๆ อยู่** ด้วยความโง่ ความไม่รู้อะไร นี้อย่างหนึ่ง; รวมเป็นสามอย่าง : **ที่มีคุณค่า อย่างที่น่ารัก** ก็มีคุณค่าทำให้เรารัก. **ที่น่าเกลียด** ก็มีคุณค่า มีความหมาย ในทางที่จะทำให้เราเกลียด หรือต้องเกลียด หรือทนอยู่ไม่ได้. ลองนึกดูถึงคนที่เราเกลียด หรือสิ่งที่เราเกลียด หรือเรื่องราวที่เราเกลียด เราก็ทนอยู่ไม่ได้ที่จะเกลียด อีกทางหนึ่งก็ **ทำให้เราโง่ต่อไป** คือ เราไม่รู้ ไม่เข้าใจ ในเรื่องราวของมันเลย.

นี้ทางจิตใจ สิ่งที่เราเรียกว่า **คุณค่า** นี้ ก็ **ครอบงำจิต** ให้เป็นเหมือนกับว่า **ถูกกักขังอยู่ในความเป็นมายา** ในคุณค่าเหล่านั้น; คนเราจึงขึ้น ๆ ลง ๆ หัวเราะ ร้องไห้ **ทิใจ เสียใจ** เป็นบ้าเป็นหลัง. พอได้สิ่งที่มีเกียรติมีอะไรหน่อย ก็ยกหูชูหางเหวี่ยงอวดคนอื่นที่เกี่ยว อย่างนี้.

ที่นี้ พวกคนทั้งหลาย ที่มีคุณค่าหลงในคุณค่าด้วยเหมือนกัน ก็เลยผสมโรงกันใหญ่ ยกย่องเชิดชูกันใหญ่, เป็นคนมีเกียรติเหวี่ยงไปอีกคนหนึ่ง มีบิรารมากมายไปอีกทางหนึ่ง. นี่เป็นเรื่องในโลกที่เป็นอยู่จริง โดยรายละเอียดแล้วจำแนกไม่ไหว แต่โดยหัวข้อมีพอจำแนกได้อย่างนี้.

ดูในทางสติปัญญา

ที่นี้ ดูไปถึงสิ่งที่ ๓ คือ **สติปัญญา วิชา ความรู้ หรือธรรมะ** นี้ก็มีคุณค่า แต่กระโดดไปในทาง **ที่จะช่วยให้รอดพ้น** ไปจากความตกจมอยู่ในคุณค่าชั้นเลว ๆ; นี่เรา

อยากจะใช้คำว่าพระคุณเข้าไป ให้มันดีหน่อย คุณ เเฉ่ๆ เป็นคุณค่าตามความหมายตามธรรมชาติ ไม่มีอะไรเป็นสมมติ.

ถ้าว่าเราจะมาสมมติสิ่ง หรือบุคคล หรืออะไรก็ตาม ที่มีคุณค่าสำหรับจะช่วยให้เรารู้จักสิ่งที่เรียกว่าคุณ เราก็เลยได้รับประโยชน์จากการช่วย แล้วเราก็เลยเรียกสิ่งนั้นหรือบุคคลนั้น ว่าผู้มีพระคุณ และบางทีก็มีพระคุณอย่างใหญ่หลวง; เช่น พระพุทธเจ้า^๕ เราก็ยอมเรียก ยอมรับว่า ผู้มีพระคุณ. แต่อย่าเอาไปปนกัน มันจะผิดจากคำว่าคุณ อย่างธรรมดาๆ นี.

พระพุทธเจ้า เป็นผู้ที่รู้จักสิ่งที่เรียกว่าคุณ ทั้งหลายทั้งปวง แล้วก็รู้จักโทษความเลวทรามของมัน จึงหลุดพ้นออกมาเสีย, แล้วอยู่เหนืออำนาจของสิ่งเหล่านั้น ก็หลุดพ้นจากกองทุกข์ เรียกว่า ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า แล้วท่านก็มาสอนผู้อื่นให้รู้จักแต่สิ่งเหล่านั้นอีก เพื่อจะหลุดพ้นเหมือนอย่างท่าน. นี่เพราะคุณชนิดนี้ไม่ใช่คุณอย่างนั้น มันเป็นสติปัญญา ความรู้ ความฉลาดสามารถ ที่จะทำคนไม่ให้หลงในสิ่งที่เรียกว่าคุณ ซึ่งหลงกันอยู่ทุกๆ ไป.

ทีนี้ เราจะมองดูว่า พระศาสนาในแง่ของปริยัติธรรม **พระปริยัติธรรมก็มีคุณ ปฏิบัติธรรมก็มีคุณ ปฏิเวธธรรมก็มีคุณ**; แต่ว่าถึงถึงระบบอันหนึ่ง ซึ่งเขาจัดเขาสร้าง เขาทำขึ้นมาด้วยความมุ่งหมายอย่างเดียว ที่จะกำจัดอำนาจ หรือพิษโทษอันร้ายกาจ ของสิ่งที่เรียกว่าคุณ ตามธรรมดาสามัญ. ฉะนั้นคำว่าคุณในที่นี้ จึงมีความหมายถูกใช้ไปในทางที่ดี ทางมีประโยชน์ จนกว่าจะอยู่เหนือขึ้นไปอีก.

แต่ อย่างอื่นว่า สิ่งเหล่านี้เอาไปใช้ผิดก็ได้ เช่น *ปริยัติธรรม* นี้ เขาเอาใช้หาเงิน ใช้หลอกลวงคนก็ได้ เพราะมันมีคุณค่าอย่างนั้น จึงเอาไปใช้หาเงินหลอกลวงคนก็ได้. *ปฏิบัติธรรม* ถ้าเล่นไม่ซื่อ ก็เป็นเครื่องมือสำหรับหลอกลวงคนให้นับถือ เป็นเรื่องหาเงินไปก็ได้. เพราะว่ามีคุณค่าที่กล่าวมอยู่อย่างนี้:

ถ้าเรามองกันด้วยความรู้สึกลมิตชอบชีวิต ก็เลือกเอาแต่สิ่งที่แก้ปัญหาก็จะไปพบแต่สิ่งที่มีคุณค่าในทันที สูงขึ้นไปเรื่อย ๆ จนถึงคำว่า **โมกขธรรม** ที่เรากำลังพูดกันนี้ มันเป็นธรรมที่จะช่วยให้หลุดรอกออกไปได้ หรือว่า อมตธรรม ที่จะช่วยให้อยู่เหนือความตาย ไม่มีความตายอีกต่อไป เป็นความรู้ที่มีคุณค่าที่จะช่วยแก้ไข หรือความเลวทรามของคุณทั้งหลาย ที่ทำกว่านั้น ที่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ.

แต่ถึงอย่างไรก็ดี **พระพุทธเจ้า** ท่านก็ไม่ตกอยู่ใต้อำนาจ ใต้ค่าของสิ่งที่เรียกว่า “**คุณ**”. แม้แต่สิ่งที่เรียกว่า นิพพาน หรือสิ่งที่เรียกว่า อมตธรรม โมกขธรรมอะไรก็ตาม ท่านไม่ได้ยึดถือในสิ่งนั้นไม่ตกอยู่ภายใต้ความครอบงำทางคุณค่าของสิ่งเหล่านั้น; ฉะนั้นจึงเรียกว่า ไม่มีความยึดถือโดยประการทั้งปวง : ไม่ยึดถือในความเป็นพระพุทธเจ้าของท่านเอง ก็คือไม่ไปหลงในคุณอันนี้.

การไม่ยึดถือ นิพพาน โดยความเป็นตัวตน มีคุณค่าอะไร ก็คือไม่ตกอยู่ใต้อำนาจ ของความหมายของคำว่า “**คุณ**” แม้ในสิ่งที่เรียกว่านิพพาน. นี่เป็นขั้นสูงอย่างนี้ มันก็มีแนวโน้มไปทางหนึ่ง คือทางที่จะหลุดรอกออกไปจากคุณ.

ถ้าเป็นเรื่องทำ ๆ ที่กำลังเล่นงานเราอยู่ ก็คือสิ่งที่เป็นอันตราย เมื่อไปโง่ไปหลงในคุณของมัน แล้วก็เหมือนกับติดคุกติดตะรางอย่างที่ว่ามาแล้ว. แม้ที่สุดแต่สิ่งที่เรียกว่า **ความดี** หรือ **ความสุข** ก็มีคุณของมัน แล้วมันก็จะ**ทรمانจิตใจคนที่ไปหลง** ในคุณในค่าของมัน; แล้วมันก็ไม่ทำอะไรใคร คือไม่ทรمانใจใคร ถ้าคนนั้นเขาเป็นคนที่ไม่หลงอยู่ในคุณค่าของมัน.

นั่นเรียกว่า คุณของวัตถุ ทางวัตถุนี้ก็มี, คุณของนามธรรมทางจิตใจ ค่าของจิตใจนี้ก็มี แล้วคุณของสติปัญญาที่เป็นธรรมะ เป็นสัจจะ ซึ่งสูงขึ้นนั้นก็ยังมี; แต่แล้วเป็นสิ่งที่ไม่ควรจะไปหลงยึดมั่นถือมั่นโดยความเป็นตัวตน อะไรด้วยกันทั้งนั้น ก็เลยกล่าวได้ว่า เกียวนี้เป็นอิสระจากอิทธิพลของสิ่งที่เรียกว่าคุณโดยประการทั้งปวง.

ผมสรุปความให้สั้นที่สุด ง่ายแก่การจำไว้ สำหรับพวกคุณจะได้เอาไปคิดว่า
ออกมาจากอิทธิพลของสิ่งที่เรียกว่าคุณ เสียอย่างเดียวนั้น ก็เป็นอันว่า หมดปัญหา,
หรือว่าหลุดรอด หรือว่า อยู่เหนือความทุกข์ โดยประการทั้งปวง ให้ระวังสิ่งที่เรียก
ว่า “คุณ”.

ระวังสิ่งที่เรียกว่า คุณ หมายความว่าอย่าหลงเป็นทาสมัน

ที่นี้คุณถึงตอนนั้นแล้ว มันก็เป็นเรื่องที่จะเกิดความเข้าใจผิด แล้วบางคน
เขาแก้หลังเรื่อง จะให้เป็นเรื่องเข้าใจผิด ว่าเขาเถะถ้อยอย่างนั้น เราก็ไม่ปรารถนาความดี
ไม่พยายามที่จะทำอะไรที่มีคุณค่า; นี่ไปคิดๆ ที่ถูก เราก็ทำสิ่งที่จำเป็นจะต้องทำ ต้องมี
ต้องใช้ ต้องกิน ให้ได้รับความสะดวกสบาย ไม่มีความทุกข์นั้นได้; แต่โดยที่ไม่ต้อง
ไปหลงเป็นทาส ในความหมายของคำว่า “คุณ” ว่าค่า.

เดี๋ยวนี้คุณเป็นนักเรียน เป็นนักศึกษา ก็ใช้การศึกษาในลักษณะที่ให้คุณต้อง
อย่ามุดหัวลงไปอยู่ใต้การบีบคั้นของ “ค่า” หรือของ “คุณ” ของสิ่งที่เรียกว่าการศึกษา;
ซึ่งมันจะทำให้เป็นทุกข์ หรือเมื่อผิดหวังในเรื่องนั้นๆ มากเข้า ก็จะถึงกับฆ่าตัวเองตาย,
หรือไม่ถึงกับฆ่าตัวเองตาย ก็จะเป็นโรคประสาทเหมือนที่กำลังเป็นกันอยู่, หรือไม่อย่างนั้น
ก็เป็นการทรมานอยู่ตลอดเวลา. เมื่อเราไปเกี่ยวข้องกับการศึกษา เราต้องรู้จักว่า
มันมีคุณค่าอย่างไร และ “คุณ” ในแง่ไหนเป็นโทษ.

ตรงนี้อาจจะฟังไม่ถูกอีกแล้ว เพราะภาษาธรรมดาเขาเอา คุณ กับ โทษ ไว้ใน
ลักษณะที่ตรงกันข้าม. ที่จริงคำว่า โทษ นั้นก็คือ “คุณชนิดหนึ่ง” เหมือนอย่างที่ได้พูด
มาแล้วตั้งแต่ต้น ว่า สิ่งเดียวนั้นมีคุณหลายด้าน หลายมุม หลายแง่; แต่สรุปแล้ว
ก็คือว่าในแง่ที่จะทำให้เราหลงรัก หรือพอใจ, และในแง่ที่จะทำให้เราเกลียดชัง นี่ก็เป็น
คุณสมบัติของมันทั้งนั้น.

ที่เรียกว่า “โทษ” นี้ก็ หมายถึงแง่ที่ควรเกลียดชัง หรือว่าทุกคนจะรู้สึก
เกลียดชัง เพราะมันทำให้เกิดทุกข์ขึ้นมา; โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ชีวิตกับความตาย อย่างนี้

เราไม่ชอบความตาย, เรามองเห็นในแง่ที่เป็นอันตราย หรือเป็นโทษอยู่ ไม่มีความรู้สูงขึ้นไปจนอยู่เหนือคุณของความอยู่ หรือความตาย. เมื่อยังอยู่ในระดับนี้ ก็พยายามหาสิ่งที่ให้คุณ ที่พอจะให้มีชีวิตอยู่ไปได้ตามที่ประสงค์. **อย่าไปหลงใน “คุณ” นั้น ๆ** ซึ่งมันจะหวนกลับมาอีกเอา หรือมาทรมาน มาบีบคั้นเอา.

“คุณ” ตามที่ประสงค์ ระบุตรง ๆ ลงไป ก็คือ เรื่อง **กิน** เรื่อง **กาม** เรื่อง **เกียรติ** นี่เป็นที่สรุปของทุกอย่างในชั้นปุถุชนเรา : เราหลงในเรื่อง **กิน** ให้เอร็ดอร่อยสูงสุด, เราหลงในเรื่อง **กาม** เป็นกามารมณ์ที่ไม่มีขอบเขต, และเรื่อง **เกียรตินั้น** เป็นความรู้สึกภาคภูมิใจอย่างนั้นอย่างนี้ เขายกย่องอะไร ก็รู้สึกว่าเป็น **เกียรติ** ไม่มีที่สิ้นสุดเหมือนกัน.

ใน **เรื่องกาม** ก็มีคุณไปตามแบบของมัน, **เกียรติ** ก็มีคุณไปตามแบบของเกียรติ, **เรื่องกิน** เรื่องอาหาร นี่ก็มีคุณไปตามแบบของมัน ; **ถ้าหลง** ในคุณของมันเมื่อไร **มันก็กัดเอา** จนจะต้องร้องไห้ หรือจะต้องฆ่าตัวตาย. ถ้าไม่หลง ก็ไปด้วยกันได้ คือใช้เป็นเครื่องมือ เป็นอุปกรณ์ เป็นวัตถุปัจจัย สำหรับดำรงชีวิต, ถ้าจะเอาคุณของมันบ้าง ก็เอาเท่าที่มันไม่กัดเอา :-

ในเรื่อง **อาหาร** นี้ **พึงกิน** พอเป็นอาหาร **สำหรับมีคุณ เพื่อมีชีวิตอยู่** อย่างนี้ก็ไม่เป็นไร ; แต่พอ **กินเพื่อความเอร็ดอร่อย** มันก็หมดสภาพความเป็นอาหาร มันเปลี่ยนเป็นเหยื่อล่อ แล้ว **มันก็กัดเอา** คือเป็นเหมือนกับติดเบ็ด.

เรื่อง **กามารมณ์** นั้น ก็ให้ **เป็นไปพอเหมาะพอดี** หรือถูกต้อง ก็จะเป็นกำลังอันหนึ่งเพื่อมีการสืบพันธุ์ ให้มีมนุษย์อยู่ได้ ไม่สูญพันธุ์ไป ตามปกติ เพราะมันเป็นค่าจ้างของธรรมชาติ ; ถ้าไม่มีกามารมณ์เป็นค่าจ้าง มนุษย์จะไม่ยอมทำงานที่ลำบากยุ่งยาก คือ การสืบพันธุ์. ธรรมชาติฉลาดกว่า ก็มีกามารมณ์สำหรับจ้างสัตว์ทั้งหลายให้ทำการสืบพันธุ์ เพราะมันต้องการจะให้สัตว์ทั้งหลายมีอยู่ ไม่สูญพันธุ์ไป.

อย่าทำเล่นกับพระเจ้า ซึ่งฉลาดกว่าคนมาก ; ฉะนั้น การเกี่ยวข้องกับ
กามารมณ์ ในฐานะเป็นเรื่องของการสืบพันธุ์ เพียงเท่านั้น ก็ไม่เป็นไร, พอเลยไปกว่านั้น
มันก็กั๊กเอา. เดี๋ยวนี้เราไม่ได้นึกกันถึงอย่างนี้ เราหลงคุณค่าของมันเกินไป แล้วก็
ขยับขยายไม่มีที่สิ้นสุด ประดิษฐ์ประดอยกันต่างๆ ไม่มีที่สิ้นสุด จึงเป็นโทษของกามารมณ์
เพราะหลงคุณค่าของคำว่า กาม นี้ หนักยิ่งขึ้นไปทุกที.

เรื่องคำว่า “เกียรติ” ก็ให้รู้ว่า มันคืออะไร มีคุณอย่างไร มีโทษอย่างไร,
มีคุณในแง่ไหนอย่างไร; แล้วใช้ในแง่ที่ว่า จะช่วยให้มีชีวิตอยู่ได้โดยสะดวก หรือให้
สังคมอยู่กันสะดวก อย่างนี้ก็ไม่เป็นไร. แต่อย่าไปหลงกับมันอีกเหมือนกัน; **พอไป
หลง มันจะขึ้นมาอยู่ข้างบน จะมาข่มขี่ จะมาท่วมทับ จะมาขบกัดเอา.**

กิน กาม เกียรติ ตามอย่างนี้มีคุณรอบด้าน อย่างที่ **น่าปรารถนา** : ล่อ
ให้สัตว์ปรารถนา ก็มี, อย่างที่จะ **ทำอันตราย** สัตว์เหล่านั้น ก็มี; แต่มันซ่อนไว้
หรือว่า สัตว์มันไม่มองเห็นเอง. เช่น คำว่า กาม หรือ กามารมณ์นี้ นักปราชญ์
มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ท่านว่า มันให้ความสุขนิดเดียว มันให้ความทุกข์หรือโทษมาก
เห็นไหม ? เรารู้สึกอย่างนั้นหรือเปล่า ?

กามารมณ์นี้ แหม, เรารู้สึกว่า ให้ความสุขมากเหลือเกิน ให้ความทุกข์
หรือโทษนิดเดียว พอจะทนได้ อย่างนี้เป็นต้น. ควรจะไปดูกันเสียใหม่ให้ตรงตาม
ที่เป็นจริง, แล้วความจริงนี้ก็เลื่อนได้เป็นชั้นๆ ขึ้นๆ ไปตามสติปัญญา ที่มันเลื่อนสูง
ขึ้นไป เพราะการอบรม.

กิน กาม เกียรติ สำคัญอยู่ที่เวทนา

ที่นี้มากันอีกทีหนึ่ง ก็ว่า เรื่องกิน กิติ เรื่องกาม กิติ เรื่องเกียรติ กิติ
ตามอย่างนี้มาสรุปรวมอยู่ที่คำว่า “**เวทนา**” : เมื่อเป็นที่ตั้งแห่งความปรารถนา ก็ต้อง

เรียกว่า สุขเวทนา - ความรู้สึกเอร็ดอร่อยทางตา ทางหู ทางกลิ่น ทางจมูก ทางกาย ทางผิวหนัง ทั่วไป ทางจิตใจเอง, นี่เราเรียกว่า เวทนา. **ตัวเวทนา**นี้แหละ **เป็นตัวมารร้าย** เป็นตัวยักษ์ร้ายที่มีคุณสำหรับให้คนหลงที่สุด : หลงรักก็สุดเหวี่ยง หลงเกลียดก็สุดเหวี่ยง หลงโง่ก็สุดเหวี่ยง. ระวัง! สิ่งที่เราเรียกว่าเวทนา มันมีคุณที่ซ่อนเร้นลึกลับ ไม่รู้เท่าก็ต้องตกนรกทั้งเป็นโดยไม่รู้สึกตัว เพราะสิ่งที่เรียกว่า เวทนา นั้นเอง.

ท้ายเหตุทั้งกล่าว เมื่อพระพุทธเจ้าท่านตรัสหลักธรรมะ หมวดที่สำคัญต่าง ๆ ท่านก็หยิบ เวทนา ขึ้นมาเป็นตัวปัญหา เป็นจุดตั้งต้น สำหรับให้ **ไปพิจารณา** ให้รู้จักให้คุณของมัน ในแง่มุมต่างๆ ที่ว่ามันเป็นอัสสาทะ **เหยื่อ**ล่ออย่างไร, ที่เป็นอาทั้นวะ เป็นโทษ เป็นความเลวทรามอย่างไร, เป็นอันตรายอย่างไร, แล้วมัน **มีนิสสรณะ** คืออุปายที่จะอยู่เหนือมัน เอาชนะมันได้นั้น มีอยู่อย่างไร. เราใช้หลักอย่างนี้ ตามที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้, อย่างนี้แล้ว ก็ **จะเอาตัวรอดได้** จากอำนาจอิทธิพล อันเลวร้ายของสิ่งที่เรียกว่า เวทนา.

พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้หลายข้อ แต่เอา ๓ ข้อก็พอ ว่า มันมี **เสนห์**, **อัสสาทะ** แปลว่า **เสนห์** มันมีเสนห์สำหรับหลอกคน นั้นเป็นอย่างไร, แล้วมันมี **อาทั้นวะ** คือ **โทษ** หรือ ความเลวทราม ความร้ายกาจ ซึ่งเป็นความจริงของมัน นั้นแหละอย่างไร, แล้วอุปายวิธีไหน ที่เราจะไม่ไปหลงกับมัน อยู่เหนือมัน มีอิทธิพล อยู่เหนือมันได้ นี่ก็เรียกว่า **นิสสรณะ** คือ **การออกไปได้** หรือ เครื่องออกไปได้, เครื่องทำให้ออกไปได้.

เมื่อได้รับเวทนาอย่างใด เป็นสุขก็ดี เป็นทุกข์ก็ดี ต้องดูว่า มันมี **เสนห์** อย่างไม่, มีความเป็นอันตรายอย่างไร, แล้วอุปายอันไหนที่จิตใจของเราจะไม่ถูก **ครอบงำ**. ถ้าเราเอาชนะสิ่งที่เรียกว่า เวทนาได้ ก็เอาชนะอื่นได้หมด ในบรรดาสิ่งที่เป็นปัญหาของมนุษย์เรา; เรื่องที่มนุษย์กำลังเป็นปัญหา กำลังหลงใหลกันอยู่นี้ มันไปรวมอยู่ที่สิ่งที่เรียกว่า เวทนา ทั้งนั้น.

เราต้องดูให้ดีกว่า **บรรดาสิ่งที่มีคุณแล้ว มันก็ทั้งนั้น**; แม้แต่สิ่งที่เรียกว่า ความสุข หรือความดี ถ้าเราไปหลงในคุณของมันแล้ว มันก็เอาทั้งนั้น. ในขณะที่มีสุขเวทนานั้น ดูให้ดีเถอะ มันมีความสุขเสียอิสรภาพ มันมีความโล่ง มีความเขลาอย่างไร ที่ไปหลงอยู่ในสุขเวทนานั้น; ถ้ามองดูแล้ว จะเห็นว่าเหม, มันทรمانเราเหลือเกิน แม้ในขณะแห่งสุขเวทนา. ฉะนั้น อย่าโล่ง อย่าหลงมาก ถึงขนาดที่ไม่รู้สีกว่าแม้ในขณะแห่งสุขเวทนาก็ มันก็กัดเรา ทรمانเรา ย้ายเรา เบียดเบียนเรา.

สิ่งที่เรียกว่า “คุณ” นั้นแหละ หรือคำ หรือความหมายของสุข นี้แหละ กัดเรา **มันบีบคั้น**เรา มันทรمانเรา; ในขณะที่เรากำลังรู้สึกว่าจะสุขเวทนาอยู่ในทางกีนกัตติ ในทางกามกัตติ ในทางเกียรติกัตติ มันก็กัดเรา ทรمانเราอยู่ แม้ฉะนั้น เราต้องต่อสู้กับข้าศึกศัตรู หรือพญามารอันเร้นลับที่สุด และอันตรายร้ายกาจที่สุด หรืออะไรเลวร้ายที่สุด ของสิ่งที่เราเรียกกันสั้น ๆ ว่า “คุณ” ซึ่งมีอยู่อย่างละเอียดจนไม่รู้สีกว่า มันเป็นอันตราย. คุณอย่างเลว มันก็กัดเอาอย่างหยาบ ๆ, คุณอย่างกลาง อย่างดี มันก็กัดเอาอย่างไม่รู้สีกว่า กระทั่งยนิติบุชาหลงไหลมันไปเลย เป็นทาสของคุณของคำ ของสิ่งที่เราหลงไหล.

ต้องมีสติสัมปชัญญะ ปัญญา ต่อสู้กับ “คุณ”

ทำอะไร เราจะเอาชนะสิ่งที่เรียกว่า คุณ นี้ได้ เอาไว้พูดกันโดยละเอียดทีหลัง; แต่สรุปความแล้วก็คือ จะต้องใช้สิ่งที่เรียกว่า สติ สัมปชัญญะ และปัญญา ที่ได้พูดไปแล้วในการบรรยายตอนต้น ๆ ที่ยังมีอยู่ในบันทึกของพวกคุณ ว่า **สติ สัมปชัญญะ หรือ ปัญญา นั้น เป็นศาสตราวุธ** สำหรับต่อสู้ประหัตประหารข้าศึกอันร้ายกาจ คือสิ่งที่เรียกว่า “คุณ” ที่ผูกมัดจิตใจของสัตว์ไว้หลายแบบหลายอย่าง กระทั่งว่า ไม่รู้สีกว่าเป็นการผูกมัด แล้วไปบูชามันเสียอีก อย่างนี้.

ผู้มีพระคุณ อันสูงสุดนั้น ก็คือ **ผู้ที่ช่วยเราให้หลุดพ้นมาเสียจากอำนาจ** ของสิ่งที่เรียกว่า “คุณ”. คำว่า “ผู้มีพระคุณ” นี้ เป็นคำสมมติบัญญัติ ให้แก่ผู้ที่มา

ช่วยปลดเปลื้องเรา ออกมาเสียจากอิทธิพลของสิ่งที่เรียกว่า “คุณ”. ถ้าเป็นอย่างต่ำๆ เช่นบิณฑบาต ก็มีพระคุณ ช่วยปลดเปลื้องอันตรายของชีวิต ให้ชีวิตรอดไปได้; แต่ถ้าถึงถึงสูงสุด ถึงพระพุทธเจ้าแล้ว ผู้มีพระคุณ พระอิทธิคุณ อะไรสูงสุดก็ตาม ที่ท่านเป็นผู้สามารถจะเปลื้องสัตว์ทั้งหลายออกไปเสียจากอำนาจบีบคั้นของสิ่งที่เรียกว่า คุณ ที่มีอยู่ในสังขารธรรมทั้งปวง.

ขอพูดถึงคำว่า “คุณ” อีกครั้งหนึ่ง ก็คือพูดอย่างนี้ โดยหวังว่าจะเข้าใจเรื่องของสิ่งที่เรียกว่าคุณนั้น มากขึ้นกว่าที่พูดเมื่อวาน.

เอาละพอกันที เวลาสำหรับพูดหมดแล้ว ต่อไปนี้เป็นเวลาสำหรับถามอีกถามเคย.

คำอธิบายตอบปัญหา

(ถาม) ผมขออนุญาตกราบเรียนถามท่านอาจารย์ คือ อยากให้ท่านอาจารย์อธิบายที่ท่านอาจารย์บอกว่า การที่เราทุกวันนี้กำลังเรียกร้องหาเสรีภาพกันนั้นมันผิด เพราะว่าจะตกเป็นทาสของวัตถุ แล้วก็จะตกเป็นทาสของคุณต่างๆ. ที่นี้ผมมีความเห็นว่า โดยปรกติแล้วเราก็ตกเป็นทาสของคุณ ไปตามอำนาจกิเลสอยู่แล้ว ถ้าเรามีการเรียกร้องให้มีเสรีภาพทางร่างกายขึ้นมา ผมว่าจะเป็นการดี อยากให้ท่านอาจารย์ช่วยชี้แจง.

(ตอบ) ถูกแล้ว ปัญหาที่คุณถามนั้นก็ปัญหาที่ถูก ก็ควรที่จะสงสัยว่าทุกอย่างมีคุณ เช่นเสรีภาพก็มีคุณ, ความสูญเสียเสรีภาพ หรือความไม่มีเสรีภาพ มันก็มีคุณไปตามแบบของมัน แต่ละอย่างๆ มีคุณหลายแง่หลายมุม, แล้วสัตว์ทั้งหลายที่ไม่รู้เรื่องนี้ ก็ตกอยู่ภายใต้อำนาจ ภายใต้อิทธิพลของสิ่งที่เรียกว่า “มีคุณ” อย่างใดอย่างหนึ่งก็ไป หลงในคุณ ของมัน ก็สูญเสียอิสรภาพในส่วนลึกซึ้ง คือส่วนที่จะเป็นอิสระเสรีจากความบีบคั้น ของสิ่งเหล่านี้ หรือของความทุกข์ในค้ำจุนจิตใจ; ถ้าเราไม่สูญเสียเสรีภาพชนิดนี้แล้ว เราจะไม่รู้สึกว่าสูญเสียเสรีภาพอะไร.

สิ่งที่เรียกว่า “คุณ” (ต่อ)

๒๘๓

เสรีภาพของทางร่างกาย ที่เป็นสิ่งสำคัญอันหนึ่ง มันก็เป็นสิ่งที่บัญญัติ หรือ สมมติ หรือยึดหยุ่น เอาให้มันเป็นเสรีภาพทางกายจริงๆ; อย่าสมัครเข้าไปเป็นทาสเสียก่อน แล้วก็จะเรียกร้องเสรีภาพ. เราอาจจะปลื้มตัวออกมาได้ แม้เสรีภาพทางร่างกายนี้ ดำรงชีวิตอยู่อย่างถูกต้อง ไม่มีใครบีบบังคับได้. เมื่อไปเปรียบเทียบกับเสรีภาพทางจิตแล้ว มันกลายเป็นเรื่องเล็กๆ เป็นเรื่องตลกเล่น มันก็ไม่ได้ให้ความทุกข์อะไรมากมาย ถ้าจิตไม่สูญเสียเสรีภาพในทางฝ่ายจิต.

เดี๋ยวนี้ เรามัวม่ง จ้อง สนใจ **เรียกหาแก่นแท้เสรีภาพทางกาย จนไม่มองดูเสรีภาพทางจิต;** จะเรียกร้องไปเท่าไร มันก็ไม่มีเสรีภาพ เพราะทางกายมันก็ไม่ได้ต้องการอะไรมาก เราเสียอีกที่เราไปหวังมาก เรียกร้องมาก เกินกว่าที่ควรจะเรียกร้อง.

ถ้าคุณจะหมายถึงความหมายทางการเมือง ก็มองเห็นอยู่แล้วว่า การเมืองทั้งโลกเดี๋ยวนี้ ก็ไม่ได้สูญเสียเสรีภาพตามธรรมชาติ เป็นเสรีภาพทางกายที่บัญญัติกันขึ้นมาใหม่ เพื่อความเรียกร้องที่มากกว่า ตามที่ตนเป็นทาสของกิเลสตัณหามากขึ้น คือ **ตนเองเป็นผู้สูญเสียเสรีภาพให้แก่กิเลส** เท่าไร ก็ไปเรียกร้องเสรีภาพทางกายจากสังคมมากขึ้น นี่เป็นเรื่องที่น่าหัว.

ถ้าว่ากันโดยแท้จริงแล้ว **เสรีภาพทางกายนี้ ธรรมชาติก็มีให้เพียงพอ** เราอาจจะหลีกไปอยู่ในที่ ที่แสวงหาเสรีภาพทางกายได้โดยไม่ยากเลย แต่เราก็ไม่ยากที่จะหลีกไป เราจะถลันเข้าไปในสังคมที่ไม่ค่อยมีเสรีภาพ แล้วไปช่วยกันเรียกร้อง.

การสูญเสียเสรีภาพนี้ เพราะทำผิดทางจิตใจก่อน แล้วก็เสียเสรีภาพทางจิต และเสียเสรีภาพทางกาย ทางวัตถุ ทางสังคม ทางอะไรเรื่อย ๆ มา. ถ้ามีธรรมชาติอย่างเดียวเข้ามาช่วย แล้วก็จะรู้สึกว่ามีเสรีภาพ, ผู้ประพฤติธรรมจะไม่รู้สึกสูญเสียเสรีภาพ. แล้วก็จะไม่มีใครเหยียบย่ำเสรีภาพของใคร ถ้าประพฤติธรรม.

ทีนี้ การประพาศิธรรมนี้ คือ ความรู้อย่างถูกต้องในเรื่องนี้ อย่าไปหลงเป็นทาสของสิ่งที่เรียกว่าคุณเก่า; แล้วคนนั้นก็ไม่ใช่เป็นผู้บีบบังคับผู้อื่น ไม่อาจจะเป็นนายทุนผู้บีบบังคับ หรือเป็นศักดินาผู้บีบบังคับ หรือเป็นอะไรผู้บีบบังคับได้ ถ้าคนนั้นเขาไม่เป็นทาสของกิเลสตัณหา คือไม่สูญเสียเสรีภาพแก่กิเลสตัณหา. ฉะนั้น เขาเป็นผู้หลง ผู้หลบหลีก หลบตา อยู่ใต้อิทธิพลของวัตถุมากเท่าไร เขาก็จะสูญเสียอิสรภาพทางจิตมากเท่านั้น; แล้วก็หาทางออกโดยการบีบบังคับผู้อื่นยิ่งขึ้นไปอีก เป็นเรื่องผิดไกลออกไป, ไกลออกไป.

ถ้าจะแก้ปัญหาคาราวเดียวหมด ก็ให้ทุกคนมีความรู้ถูกต้องในเรื่องเหล่านี้ มีจิตใจที่มุ่งต่อความสงบสุขอันแท้จริง ปัญหาที่จะไม่มี. สมัยนี้เป็นสมัยวัตถุนิยม ถือเอาวัตถุเป็นหลักสำหรับขบคิดปัญหาต่างๆ จึงรู้สึกแต่เรื่องทางวัตถุ หรือทางกายมากเกินไป จนไม่มองเห็นเรื่องที่สำคัญกว่า คือเรื่องทางจิตใจ.

ถ้านำสืบได้จริงๆ ว่า เรากำลังสูญเสียเสรีภาพทางกายจริง เราก็พยายามต่อสู้ให้ได้มาซึ่งเสรีภาพที่ถูกต้องในทางร่างกาย; แล้วเราก็อำไปหลงต่อคุณ หรือค่า ของเสรีภาพทางกายนั้น ให้มันมากเกินไป จนกลายเป็นคนที่หมกมุ่นอะไรอย่างหนึ่ง ซึ่งจะสร้างเรื่องใหม่ขึ้นมา สำหรับจะเกิดเรื่อง. เดินไปให้ถูกทางตามทางกาย แล้วก็ให้ไปถูกจริงๆ ในเรื่องทางจิต แล้วก็ออกไปได้, แล้วคุณให้คิดนะ เรากำลังไม่สูญเสียเสรีภาพทางกาย; แต่เราก็คิดเอาเอง หรือว่า สำคัญผิดเอาเอง; แล้วมีทางปลดปล่อยได้ไม่ยาก ถ้าไปเทียบกับสูญเสียเสรีภาพทางจิต แล้วปลดปล่อยได้ยาก.

ถ้าคุณเล็งถึง นายทุน กับ กรรมกร แล้วให้ไปที่กรรมกร ชนกรรมชีพ ให้คิๆ เขาเสียเสรีภาพทางจิต ทางความรู้ที่ถูกต้อง จนแพ้แก่กิเลสทุกอย่าง เขาจึงได้ยากจน, แล้วปรากฏเป็นการสูญเสียเสรีภาพทางร่างกาย ทางสังคม อะไรอย่างนี้. ความจริงเขาสูญเสียเสรีภาพแก่กิเลส แก่โมหะ แก่ความหลงผิดในหลายๆ อย่างหลายประการ

สิ่งที่เรียกว่า “คุณ” (ต่อ)

๒๘๕

ซึ่งรวมแล้วก็เรียกว่า โมหะ หรืออวิชชา จึงไต่ยากจน แล้วต่อสู้กันอย่างที่เรียกว่าฝ่าซาก เรียกร้องเสรีภาพทางกาย ทางวัตถุ ก็เป็นเรื่องที่ไม่ประสบความสำเร็จ, ไม่ประสบความสำเร็จเป็นแน่นอน; มันจะยุ่งเหยิง กลับไปกลับมาอยู่นั่นเอง ถ้าคนเหล่านี้ไม่ชนะ ความโง่เขลา ความเหลวไหลเหลวแหลกอะไรของตัวเองเสียก่อน.

สรุปความที่ว่า ต่อสู้เพื่อเสรีภาพทางกายนั้นถูก ถ้าว่าเป็นการสูญเสียเสรีภาพทางกายจริงเป็นงานชิ้นตรง. แต่นี่จะไม่จริง, ไม่จริงเพราะ **ไม่ได้สูญเสีย แล้วเราก็คว่าสูญเสีย** เพราะเราต้องการจะเรียกร้องที่มันมากเกินไปเกินมาตรฐาน ทั้งข้อสมมติเอาเองว่า เขาชู้ตริค หรือสบู หรือตุต เอาไว้มาก เรามีสิทธิที่จะทำลายย่อยยับให้พังทลายลงมา เจือจานแก่พวกเรา.

นี่ไปคิดดูใหม่เด็ก **เรากำลังสูญเสียอิสรภาพแก่กิเลส** หลายชั้นหลายซับซ้อน นับตั้งแต่ทำให้เรายากจนมาแต่ที่แรก แล้วเราก็จะไปใช้วิธีที่ชนิดที่ไม่ถูกต้อง เพื่อไปแก้ไขความผิดพลาดอันนี้อีก มันก็ไม่สำเร็จ. ผมคิดว่า ชวนกัน **เคยแต่เรื่องเสรีภาพทางจิต นี่ให้มาก ๆ จะแก้ปัญหาลำบากได้**, ฝ่ายคนจนจะยกตัวขึ้นมาได้, ฝ่ายคนรวยก็จะมีความเมตตาปรานี จะลดลงมาเหมือนกัน. ที่นี้ทั้งสองฝ่ายต่างพ่ายแพ้แก่ความหลอกลวงของวัตถุ ก็มี การเค้นกันหลังให้กัน ห่างออกไปทุกที ๆ.

(ถาม) อยากจะกราบเรียนถามท่านอาจารย์ว่า ท่านอาจารย์พยายามเน้นเสมอว่าให้อยู่เหนือคุณต่าง ๆ แต่กระผมเองมีความคิดเห็นว่า การละชั่วแล้วกระทำความดีนั้นยากอยู่แล้ว แต่การที่จะอยู่เหนือคุณเหนือชื่อนั้นก็ยากยิ่งกว่า. แต่สำหรับการละชั่วแล้วทำดีนั้น ถ้าเราเน้นอันนี้ให้มาก ผลประโยชน์จะตกอยู่กับชนส่วนใหญ่ คือ ความสุขของสังคม. แต่ว่าอันที่ ๓ นั้น คือ การอยู่เหนือดีเหนือชื่อนั้น กระผมคิดว่า ให้เป็นหน้าที่ของแต่ละคนจัดการ เป็นเรื่องกับทุกข์ของปัจเจกชนนั่นเอง แล้วเขาก็จะรู้เอง. ถ้าเมื่อ “คุณ” อันนั้นบีบบังคับตนเอง เขาก็อาจจะอยู่เหนือดีเหนือชั่วได้.

สรุปว่า น่าจะเน้นว่า ให้ละชั่ว แล้วก็ให้ทำดีให้มาก ๆ คือเราน่าจะตั้งมาตรฐานของ “คุณ” ไว้ อันหนึ่ง ๆ หลาย ๆ อัน เอาไว้ให้เป็นมาตรฐานในสังคม สำหรับทุก ๆ คน ใน

สังคมซึ่งเป็นปุณฺณ จะได้อธิเป็นหลักปฏิบัติ ถือว่าคุณอนันนี้เป็นสิ่งที่ถูกต้อง แล้วก็ไม่ใช่หลง
ในคุณ ซึ่งไม่เป็นคุณ. นี่ขอเรียนตามท่านอาจารย์ให้ช่วยกรุณาอธิบาย.

(ตอบ) ตามปัญหาที่ถาม หรือที่แท้ก็มีปัญหา ที่ได้กล่าวไปแล้วนี้ ก็เป็น
การถูกต้องว่าให้นั้นในเรื่อง ละขั้ว ทำดี เป็นเรื่องใหญ่ในสังคม; ส่วนการที่
จะอยู่เหนือคิเหนือขั้ว ก็เป็นของส่วนบุคคล ผู้พอใจแสวงหาเอาเป็นพิเศษ.

นี้ผมตอบว่า ในชั้นแรกนี้ เราพูดถึงเรื่องโมกขธรรม คือธรรมะสูงสุด
ที่อยู่เหนือคิเหนือขั้ว แต่มุ่งหมายที่จะเอามาประยุกต์ คือให้ใช้ปฏิบัติได้กับคนธรรมดา
เพื่อประโยชน์แก่เขา อย่างน้อยก็ว่า เพื่อรู้ทางลัด ที่สั้นเข้า. อีกทางหนึ่งเป็นความรู้
ทั่วไป ที่ทุกคนควรจะรู้ ว่าเรานั้นตกอยู่ใต้อำนาจของสิ่งที่เรียกว่า “คุณ” เราจึงทำผิด
และสร้างความทุกข์ขึ้นใส่ตัวเอง ตั้งแต่ระดับต่ำที่สุด จนถึงระดับสูงที่สุด.

คนทำชั่ว อย่างเลวทรามที่สุด เป็นอันทาลอาชญากรอย่างเลวทรามที่สุด
ก็เพราะว่าตกหลุมพรางของสิ่งที่เรียกว่าคุณ. เขาหลงใหลในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง อยากได้
มากเกินไป จนไม่ดูความผิดชอบชั่วดี เขาจึงประพฤติชั่วอย่างเลวร้ายที่สุด; เพราะเขา
ตกอยู่ใต้อำนาจความหลอกลวงของสิ่งที่เรียกว่า “คุณ” แล้วมันก็ไม่พ้นไปจากเรื่องกิน
เรื่องกาม เรื่องเกียรติ; แม้ชั้นเลวที่สุด มันก็เป็นเรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติชั้นเลว
ที่สุด ของพวกอาชญากรทั้งหลาย.

ถ้าเขาได้รับการสั่งสอนในชั้นต้น ให้รู้จักสิ่งที่เรียกว่าคุณ หรือ คำ หรือ
ความหมายของทุกสิ่งรวมทั้งสิ่งที่เขากำลังหวัง หรือพอใจนัก มันก็จะชาลง จะเพลามี
ลงมาในการที่จะมูทะลุคั้นประกอบกรรมทำชั่ว เพื่อให้ได้สิ่งที่ตัวปรารถนาอย่างรุนแรง.
ฉะนั้นจึงควรที่จะเข้าใจเรื่อง “คุณ” นี้กันบ้าง; ถูกแล้ว ไม่มีใครสอน ไม่มีใครเอามาพูด
ถึงเรื่องนี้. แต่ผมกำลังชี้ให้เห็นว่า มันมีความเกี่ยวข้องกับเรื่องนี้ตั้งแต่ต้นจนปลาย.

สิ่งที่เรียกว่า “คุณ” (ต่อ)

๒๘๗

ถ้าจะเป็นวิธิตักสัน ในการแก้ไขปัญหามาตรการต่าง ๆ ชั้นเลวร้ายที่สุด ก็ควรจะสอน กันบ้างถึงเรื่องนี้ **อย่าให้คนเราไปหลงไหลใน “คุณ”** โดยเฉพาะคือ ความเอื้อต้อยทางเนื้อหนังมากเกินไป จนประกอบอาชญากรรม. ครูบาอาจารย์ มีปณิญาว่าเป็นทาง ก็ยังฆ่าฝ่ายตรงกันข้ามตาย : ฝ่ายหญิงก็ฆ่าฝ่ายชาย ฝ่ายชายก็ฆ่าฝ่ายหญิง, เป็นศาสตราจารย์ เป็นอาจารย์ ก็ไม่ยกเว้น อย่างที่ชาวหนังสือพิมพ์มีอยู่. นี่ไม่ใช่อันตรายชั้นเลว ก็เป็นโทษของสิ่งที่เรียกว่า “คุณ” นั้นมากถึงขนาดนี้.

มันก็ควรจะพูดกันบ้าง ให้รู้ว่า **ทำไมจึงทำกรรมชั่ว โดยไม่รู้ตัว โดยไม่นึก ไม่ฝัน โดยที่หักห้ามใจไว้ไม่ได้ ก็เพราะว่า ตกอยู่ใต้อำนาจของสิ่งที่เรียกว่า “คุณ”** อย่างที่กล่าวมาแล้วนั่นแหละ.

คำว่า “คุณ” ในที่นี้คุณต้องใส่ัญญประกาศไว้เสมอ เป็นคำบัญญัติเฉพาะพิเศษ มีความหมายทางธรรมะ ทางศาสนา ทางปรัชญาที่สูงกว่าคำพูดกลางตลาด, คำว่า “คุณ” ให้ใส่ัญญประกาศไว้ทุกที เพราะพอตกอยู่ใต้อำนาจหลอกลวงของสิ่งที่เรียกว่า “คุณ” นี้ เขาจึงทำความชั่ว.

ที่นี้ก็สับเปลี่ยนกัน หรือ *sublimate* ให้ไปหลงในคุณความดี; **ซึ่งคุณความดี** สำหรับคนชั้นนี้ก็พอจะชี้ได้ จนเขาไปหลงไหลในคุณของความคิด ก็จะมีปัญหาเรื่องทำชั่วได้. **การทำดีนั้นถ้าไปด้วยความหลงไหล ใน “คุณ” มากนัก มันก็ทรมาณอยู่ด้วยความดี** นั้นแหละ, จะต้องฆ่าตัวตายเพราะความดีนั่นเอง ซึ่งเคยมีคนฆ่าตัวตายโดยมีมูลเหตุอันแท้จริง มาจากความคิด ความอยากดี ความรักษาความดี อย่างนี้ก็มามาก แม้ในประวัติศาสตร์ และแม้ในปัจจุบันนี้. นี่เพราะไม่รู้จักสิ่งที่เรียกว่า ความดี, นี่คือคุณค่าของความคิด ที่ใช้ผิด; ถ้าใช้เสียให้ถูก ก็จะทำให้ได้โดยปลอดภัย.

แต่ถึงอย่างไร **ถ้าไปหลงในคุณค่าของมัน** ถึงแม้เป็นความคิดจริงแล้ว มันก็ยังหนัก ยังแบกอะไรอยู่ แบกของหนักอยู่ ชีวิตนี้จะแบกของหนักอยู่ : มีเพชร

มีพลอยมีอะไรก็มาแบกไว้บนบ่า ก็หนักอยู่ จะต้องจัดการกันอีกชั้นหนึ่ง คือ ไม่หลงอยู่ใน “คุณ” ของมัน ไม่แบก นี่ก็อยู่เหนือดีเหนือชั่ว ก็เลยไม่มีความทนทาน.

นี่จะชี้ให้เห็นใกล้ตัวเรานิดหน่อย ขอให้ทุกคนสังเกตว่า เวลาไหนเรารู้สึกเป็นสุขที่สุด ตามความรู้สึกธรรมดา; นี่ไปสังเกตดูเถอะ จะพบว่า เวลาที่เราไม่ได้วิตกกังวลอยู่ด้วยเรื่องความดี ความชั่ว เป็นเวลาที่จิตพักผ่อนโดยแท้จริง ก็น่าที่เท่าไรก็ตาม เวลานั้นค่าของความดี ก็ไม่มารบกวนเรา, ค่าของความชั่วก็ไม่มารบกวนเรา; แม้เป็นปุถุชนคนธรรมดา อยู่ที่บ้านเรือนอย่างนี้ ก็มีเวลาที่ว่าง หรือสบายอยู่ได้ชั่วครู่ ชั่วขณะ โดยเหตุที่ค่าของความดีและความชั่ว ไม่มารบกวนจิตใจของเรา.

เมื่อถามขึ้นมา ผมก็มองเห็นว่า นี่คือนั่นที่จะต้องพูดให้เข้าใจ ว่า เราจะไปเอาประโยชน์ของการที่อยู่เหนือดีเหนือชั่ว มาใช้กันพลางๆ ได้อย่างไร? ก็คืออย่างนั้นว่า แม้แต่เราอยู่ในระดับอย่างนี้ ก็อย่าไปเป็นทาสของค่า ของความชั่ว และความดี ก็คือไม่ยินดียินร้าย ไม่วิตกกังวล ในเรื่องความชั่ว หรือความดี ไม่รู้สึกสะอึกสั่นหวาดผวา อยู่ด้วยการที่จะต้องรับผลของความชั่ว หรือความดี เราก็สบาย.

ไปสังเกตดู ให้พบข้อเท็จจริงอันนี้เสียก่อน ว่ามีอยู่ตามธรรมชาติชั่วโม่งไหน, ถ้าไม่มีชั่วโม่งก่นาทีไหน ที่คุณสบายใจที่สุด ก็จะมีว่านาทีนั้น ไม่มีการรบกวนของความวิตกกังวลทางค่า หรือ “คุณ” ของความชั่ว หรือความดี. นี่มันมีอยู่อย่างนั้นแท้ๆ แต่ไม่มองเห็น.

ผมถือว่า มาตรฐานอันแท้จริงของจิต หรือว่า จิตเดิมแท้ คือที่ไม่เป็นทุกข์; แต่เราอยู่ด้วยจิตชนิดนี้ไม่ได้นาน แล้วก็น้อยลงทุกๆ ตามความโง่ของเรา ที่ยิ่งโตก็ยิ่งโง่มากขึ้น เพราะไปรู้ใน “ค่า” หรือ “คุณ” ของความดี และความชั่วมากขึ้นกว่าเด็ก ๆ. เมื่อยังเป็นทารกอยู่ไม่มีใครจะรู้จักเรื่องนี้ เพราะฉะนั้นก็มีความพักผ่อนมาก ไม่ถูกรบกวนด้วยค่าของดีและชั่ว.

พอคนโตขึ้น ๆ จะรู้เรื่องค่าของดีชั่วมากขึ้น ยึดถือมากขึ้น จนไม่มีเวลาพักผ่อนจากการรบกวนของสิ่งนี้ หรือมีบ้างก็น้อย เป็นไปโดยอัตโนมัติโดยไม่รู้สึกรู้สึ; เช่น ง่วงนอน ก็นอนเสีย นี่ก็เป็นการพักผ่อน หรือหนีจากการรบกวนของค่าของความคิดของความชั่ว ด้วยเหมือนกัน. แต่เวลาที่ตื่นอยู่เท่า ๆ คนสมัยนี้ยากที่จะปลื้มจิตใจออกมาเสียจากการรบกวนของ “ค่า” ของความชั่ว และความดี.

ขอให้จำไว้สำหรับไปทดลองดู ทดสอบดู หรือปรับปรุงให้มีมากขึ้น. ถ้าเรามาหัดเจริญสมาธิ วิปัสสนา ก็คือเราหัดหาอุบายที่จะหลบหลีกการครอบงำของ “ค่า” ของดีชั่ว; เช่นทำสมาธิ อยู่ในสมาธินี้ก็กว้างเหมือนกัน คือว่างจากการรบกวนของค่า ของดีและชั่ว, ถ้าเป็นวิปัสสนาก็หมายถึง ว่ารู้เรื่องนี้ดีขึ้น จนถึงกับซุกซนแห่งค่าของความดี และความชั่วไปพลาง ให้น้อยลง ๆ แล้วจะหลุดพ้น; อย่างน้อยทำสมาธิ ก็มีผลเหมือนกับเข้าไปอยู่ในที่หลบที่หลีก ที่เย็น จากการรบกวนของค่า ของความดีและความชั่ว.

ขออย่าไปมองในทางที่ว่า ไว้ข้อแก่เผ่าแล้ว จึงจะไปคิดถึงเรื่องนี้ หรือว่าจะไปจัดไว้ว่าเป็นของคนบางคนเถิด อย่าเป็นของคนทุกคนเลย. อย่างนั้นมันก็ถูกเหมือนกันแหละ ตามธรรมดาก็จะต้องเป็นอย่างนั้น ตามธรรมชาติมันจะเป็นอย่างนั้น. แต่เดี๋ยวนี้เราต้องการจะให้ดีกว่านั้น เร็วกว่านั้น หรือได้รับประโยชน์มากกว่านั้น เราจึงเขยิบมาทางนี้ ให้การศึกษาของเรารู้จักสิ่งเร้นลับนี้ แล้วรู้วิชาที่ประเสริฐที่สุด ที่จะทำให้เรามีใจประกอบกิจสบาย ให้สมกับที่ว่า ยุคนั้นเจริญด้วยวิทยาการทั้งหลาย **มนุษย์ควรจะมีคามทุกข์น้อยลง.**

เดี๋ยวนี้เรากำลังทำผิด ถัดนี้ หรือ ถล้า เข้าไปอยู่ภายใต้อำนาจบีบคั้นของค่าแห่งความดีชั่ว หรือ ความร่ำรวย และความยากจนนี้ มีพุกกันอยู่แต่เรื่องชนกรรมาชีพ กับ นายทุน อยู่เรื่อยไป; มันก็เป็นเรื่องรบกวนแสนประสาท ให้งุ่นวาย

ให้หม่นหมอง จนไม่รู้ทิศเหนือทิศใต้. กวرتที่จะชวนนายทุนให้รู้ค่าของค่าที่บีบคั้น, ชวนคนจนให้รู้ค่า ของค่าของการบีบคั้น, แล้วดำรงจิตให้ถูกต้อง ให้สบาย ให้สนุกสนาน ในการทำงาน, แล้วถอนตัวได้ พวกนายทุนเขาก็เกิดเมตตากรุณาเร็วกว่า ที่จะปล่อย ให้เป็นไปตามบุญตามกรรมของเขา.

นี่ผมถือว่า ปรมาัตถธรรมอันสูงสุด หรือที่เรียกว่า **โมกขธรรม** ในที่นี้ เอาจมา **ใช้ประยุกต์ได้** ในการที่จะแก้ปัญหาด้านสังคม แห่งยุคปัจจุบัน ซึ่งมนุษย์แต่ละคน มีมันสมองอันฉลาดปราดเปรียวยิ่งกว่ามนุษย์ในยุคก่อน ๆ มาก แต่ว่า ใช้สมองผิด ก็ยังเป็นอันตรายมาก คือใช้ความฉลาดสำหรับจะไปหลงใน “คุณค่า” ของสิ่งที่มี “คุณ” นี้ มากกว่าแต่ก่อน.

เมื่อไม่มีไครถาม ผมก็จะพูดต่อไปอีก คือ อยากจะพูดต่อถึงคำว่า “**ขั้น**” ตอน **แห่งการก้าวไปสู่จุดสูงสุด** คือการที่จะอยู่เหนืออำนาจบีบคั้นของสิ่งที่เรียกว่า “คุณ”. สำหรับขั้นตอนนี้ จะแยกออกเป็น ๒ ประเภท คือ ขั้นตอนตามธรรมชาติ *เป็นไปเองตามธรรมชาติ* น้อย่างหนึ่ง, ขั้นตอนที่เรารู้จักขั้น *ทำขึ้นด้วยสติปัญญาของมนุษย์* น้อย่างหนึ่ง.

ขั้นตอน **ตามธรรมชาติ** ก็หมายความว่า เกิดมาแล้ว เติบโตขึ้นมา ผ่านโลกไป ผ่านวัยไป จนถึงเป็นคนเฒ่าคนแก่ มันก็มีขั้นตอนอยู่ในตัวของมัน คือ **รู้อะไรมากขึ้น**. ถ้าโลกนี้ไม่ได้เต็มไปด้วยความเจริญชนิดล้นหลั่งอย่างสมัยนี้ คนเรามีอายุ สัก ๘๐ ปี หรือ ๑๐๐ ปี ก็พอจะผ่านขั้นตอนไปได้ทุกขั้นทุกตอน.

อย่างสมัยโบราณ ครั้นพุทธกาลโดยเฉพาะนั้น ไม่มีสิ่งที่ยาวนานเหมือนเดี๋ยวนี้; ฉะนั้น เด็กก็ผ่านเด็กไป, หนุ่มสาว ก็ผ่านความเป็นหนุ่มเป็นสาวไป ผ่านความเป็นพ่อบ้านแม่เรือนไป ไม่ทันจะแก่เฒ่าก็มองย้อนหลัง **เห็นความจริงของชีวิตที่ผ่านมา** : มันระหกระเหินอยู่ด้วยการทรมาน บีบคั้นอย่างเร้นลับ ก็มองเห็น คนแก่

เหล่านี้จึงออกไปบวช เป็นฤๅษี มุนี อะไรต่างๆ หาหนทางออกให้แก่ชีวิต พ้นจากความบีบคั้นของสิ่งเหล่านี้. นี่เป็นธรรมเนียมมาตั้งแต่ก่อนพุทธกาล.

ขั้นตอนทั้งกล่าว เป็น **ขั้นตอนตามธรรมชาติจักรวาล**ให้ ขั้นตอนอันนี้ก็ยังเป็นอยู่เดี๋ยวนี. ถ้าสมมุติว่ามีใครสักคนหนึ่ง ไม่ไปหลงไหลในความก้าวหน้าของวัตถุทางวิทยาศาสตร์ประจักษ์รู้อยู่ เขาก็เป็นอิสระที่จะเป็นไปตามธรรมชาติ; แล้วก็จะมีคนแก่ ที่เบื่อความซ้ำซากอย่างในโลก ออกมาหาความสงบ อย่างนี้ได้เหมือนกัน คือขั้นตอนตามธรรมชาติก็ยังมียุติพลอยู่, อย่างน้อยก็ต้องมี ในความรู้สึกของคนแก่. นี่เรียกว่าขั้นตอนตามธรรมชาติเป็นไปเอง โดยไม่มีใครเจตนาจะจัดมัน.

ถ้าว่า เติญวันเรามีสมองฉลาด มีการศึกษากว้างขวาง โดยเฉพาะทางปรัชญาทางศาสนา เรามองเห็นสิ่งนี้ได้มากกว่า ลึกกว่าคนสมัยโบราณ. ถ้ารักตัวเองโดยบริสุทธิ์ใจ ซื่อตรงต่อตัวเอง ก็จะไม่ไปหลงไหล หลงไหล ในเรื่องเหยื่อล่อในโลก; คนก็จะคิดจัดขั้นตอนให้รวดเร็วได้ คือมีการอบรมสั่งสอน กันให้ถูกวิธี ตั้งแต่เกิดมาจากท้องแม่ พ่อแม่ก็สอนให้เขา.

อย่าใช้คำว่า “สอน” ต้องอบรม สอนนั้นมันไม่สำเร็จ; อบรมไม่ให้ไปหลงแก่ความสุขทางเนื้อหนัง. มาเข้าโรงเรียน โรงเรียนก็สอนให้รู้อย่างนั้นมากขึ้น คือ ไม่เป็นทาสของเนื้อหนัง หรือไม่เป็นทาสของ “คุณ” หรือ “คำ” ของวัตถุและรสอร่อย ที่เกิดจากวัตถุนั้นๆ. พอถึงระดับวิทยาลัย หรือมหาวิทยาลัยแล้วให้รู้เลยให้คนฉลาด ไม่หลงในคำของสิ่งเหล่านี้เลย. เมื่อออกไป ทำมาหากิน ก็ไม่หลงใน “คุณค่า” ของกิน ของกำม ของเกียรติ ของเงิน ของทรัพย์ ของชื่อเสียง อะไรต่างๆ ก็ทำงานได้ ไม่ใช่ทำไม่ได้. มันทำได้ด้วยสติปัญญา รู้สึกผิดชอบชั่วดี ไม่ใช่หลงไปในคุณค่า ซึ่งจะทำได้มากกว่า เรียบร้อยกว่า มีสันติสุข สันติภาพในบ้านเมืองกว่า. พอเขาอายุมากพอ ก็เรียกว่าปลดเกษียณ ปลดเขาไปตามลำพัง เขาก็ไปหาความสุขที่สูงกว่า.

ถ้ามนุษย์จัดขึ้นตอนกันเสียได้ใหม่ในยุคสมัยนี้ แล้วจะประเสริฐวิเศษกว่ายุคโบราณเสียอีก. ทำอย่างไรจะเป็นอย่างนั้นได้? นี่ไม่มีใครบังคับใครได้ เพราะว่าเราบูชาประชาธิปไตย. เรากลัวความกดความเห็นอันนี้ไว้ในทุกคน สำหรับไปพิจารณาพิเคราะห์ด้วยความสนใจ. เมื่อเรามองเห็นเขาก็จะสนใจที่จะจัดโลกกันเสียใหม่ โดยการจัดตัวเองเสียใหม่.

การจัดตัวเอง ก็คือ **อย่าให้เป็นทาสของสิ่งที่เรียกว่า “คุณ” หรือ “ค่า”** ของสิ่งต่าง ๆ ที่ตนมี โดยเฉพาะอย่างยิ่ง จากระสอระย้อย จากสิ่งต่าง ๆ ที่ตนมีนั่นเอง ก็มีความหวังได้ว่า จะมีสันติภาพที่แท้จริง ๆ เลยสำหรับโลกนี้ มีสันติสุขส่วนบุคคลเป็นอย่างน้อยที่แท้จริง ๆ; เมื่อคนมีสันติสุข สังคมหรือโลก ก็มีสันติภาพ ก็ควรจะถือว่าเป็นจุดสูงสุดที่มนุษย์ควรจะหวัง.

ที่นี่ ขอให้นึกต่อไป ในเมื่อเราต้องการจะจัดขึ้นตอนให้เป็นประโยชน์ที่สุด ก็จะต้องจับจุด ทั้งต้นของปัญหา ว่า มันมีอะไรที่เป็นมูลเหตุอันแท้จริง ที่ทำให้เกิดปัญหาเหล่านั้นขึ้นมา ในโลกนี้เวลานี้, ? ก็ดูจะเป็นว่าเราไม่รู้จะไปทางไหนกัน แล้วเราถึงกับไม่รู้ว่ เรากำลังอยู่ที่ไหน และมีปัญหาอย่างไร; จึงได้บอกว่า วันนี้มาพูดกันดูให้เห็นว่า **เรากำลังติดตรวนอยู่ ยังไม่หลุดออกไปได้.** แต่ก็ยังติดอยู่ไม่น้อยที่เราพอจะมองเห็นว่า เรากำลังติดตรวนอยู่ เป็นตรวนของอะไร? และถ้าเราเปลี่ยนได้ตามลำดับกันบ้างที นับตั้งแต่จะไม่ทำความชั่วเป็นอันขาด แล้วจะไปทำความดีอีก แล้วก็มีโอกาสอยู่เหนือชั่วเหนือดีได้มากขึ้น.

เอาละ เวลาของเรา ก็หมดแล้ว ขอปิดโรงเรียน.